

ELLÁTÁS ÉS ELLÁTATLANSÁG – KÖZ- ÉS PIACI SZOLGÁLTATÁSOK TERÜLETI-TELEPÜLÉSI EGYENLŐTLENSÉGEI A VIDÉKI MAGYARORSZÁGON

NAGY GÁBOR

ABUNDANCE OR SHORTAGE IN PUBLIC
AND MARKET-BASED SERVICES
– TERRITORIAL AND LOCAL INEQUALITIES IN HUNGARY

Abstract

Our basic research concentrated on how changing governmental policy could moderate or sharpen spatial inequalities. As a result of the global economic crisis, the former neoliberal approach to governance has been replaced by a new, neo-Weberian practice in several states. The conservative government in Hungary adopted a similar approach after 2010 as it reformed the administrative system and different sectors of public services. In parallel, the new government also tried to affect several actor groups within the market sphere through legislation, regulation, stimuli, and restraint. This study summarizes the spatial effects of the new policy. We assumed that the gradual implementation of new government policy reinforced emerging inequalities and strengthened the centre-periphery relation in space. As a result of our research, we can conclude that settlement structure appears to be the most influential dimension forming the new geometry of power (MASSEY D., 1984); however, demographic, social, economic, and location issues are also important to understanding spatial processes.

Keywords: good governance, public services, market-based services, spatial inequalities, equal opportunities

Bevezetés

A dolgozat alapkérdése *Az állam strukturális átalakulásaira adott intézményi és egyéni válaszok különböző földrajzi kontextusokban* című OTKA-kutatás módszertani témájához kapcsolódik. Arra kerestük a választ, hogy az állam szerepvállalása, vagy éppen visszavonulása és az aktív állami politika feladása egy adott területen miként formálja a területi egyenlőtlenségeket, hogyan változtatja meg a hozzáférést egyes szolgáltatásokhoz – elsősorban a vidéki területeken? A korábbi évek tapasztalatai alapján megkockáztattuk azt a hipotézist, hogy ezek a lépések a területi egyenlőtlenségek növekedése irányába hatottak, részben a társadalmi szerkezet területiségére reflektálva, részben a településhálózati sajátosságokat erősítve, s részben a centrum-periféria (jelen tanulmányban a hatalom geometriája – MASSEY, D. 1984) által kirajzolt térstruktúrát erősítve.

A következő fejezetekben először megpróbáljuk nagy vonalakban felvázolni azokat a társadalmi csoportokat, településtípusokat, amelyeket az állami politikák átalakulása a leginkább sérülékeny helyzetben talált, majd részben az állami, részben a piaci szolgáltatások területéről vett példákon keresztül megpróbáljuk a változó politikák területi és társadalmi hatásait érzékelteni.

Jelen dolgozatnak nem célja a szakirodalmi áttekintés, ezért csak a legszükségesebb mértékben használunk a hivatkozásokat, sokkal fontosabbnak tekintjük a területi folyamatok áttekintését, s ha lehetséges azok időbeli lefutásának bemutatását.

Ellátás és ellátatlanság kérdésének fontossága a területi kutatásokban

Távolabbról indítva a címben jelzett kutatási kérdés megközelítését, szükségesnek látszik néhány – a szerző számára alapvető fontosságú – kulcsfogalom és folyamat tisztázása.

„A jó kormányzás elvei éppen úgy vonatkoznak kormányzatokra, vállalatokra, mint nem kormányzati szervekre. Egy demokratikus jogrendben ezen szervezetek kivétel nélkül a fenntartható fejlődést hivatottak támogatni. A jó kormányzás alapelvei a következők: részvételen alapul, átlátható és számon kérhető. Ugyanakkor hatékony és igazságos, a törvényességet helyezi előtérbe.” (UNDP, 1997)

„A „jó” kormányzás nem új fogalom abban az értelemben, hogy mindig, minden kormányzat jól akar kormányozni... Az államról, kormányzásról való gondolkodás több ezer éves történetében azonban nyilvánvalóan más és más értékek és szempontok mentén ítélték meg a kormányzatok teljesítményét. A gazdaság és társadalom szervezésében a piaci, a redisztributív és a reciprocitásra épülő integrációs elemek folyamatosan változó arányban vannak jelen, különböző kormányzási modellciklusokat megalapozva. A kormányzatoknak sok szempontból egymásnak ellentmondó követelményeknek kell megfelelniük: ...a jóléti gondoskodás jegyében méltányosan, de egyben hatékonyan megszervezni a közszolgáltatásokat...” (PÁLNÉ K. I. 2014: 5. o.)

A kutatás keretében egy tágabb időbeli dimenzióban próbáltuk meg áttekinteni az állam változó szerepfelfogására adott lokális válaszokat öt eltérő területen. Jelen írásban a fókusz alapvetően a 2008-as globális (és a 2006 folyamán erősödő hazai) válságra adott, markánsan és következetesen a 2010-es kormányváltást követő periódusban megmutató új kormányzati politika köz- és piaci szolgáltatások területiségében lecsapódó hatásrendszerére helyezük.

Az új kormányzati rendszer „sine qua non”-ját a már idézett akadémiai székfoglalójában PÁLNÉ KOVÁCS ILONA (2014) fogalmazta meg a legrövidebb és leginkább letisztult formában, bemutatva nemcsak az új rezsim kormányzatfilozófiai háttérét, de a területi érzékenységet is.

„Az új alkotmányban és önkormányzati törvényben merőben új filozófiát tükröző területi kormányzás alapjait fektették le 2011–2012-ben. A megelőző két évtizedet jellemző ... decentralizációt erős centralizáció váltotta fel, rendkívül rövid idő alatt és szinte ellenállás nélkül. A reformok jelentős értékrendbeli változásokat tükröznek, amelyek a területi kormányzással kapcsolatos drasztikus szerkezeti megoldásokban is konzekvensen jelennek meg. A neoliberális, horizontális módszerekkel operáló, helyzetbe hozó kisállam „jó kormányzás” filozófiájával szemben a neoweberi hagyományos képviselői és bürokratikus elemeket pozíciójába visszahelyező erős, gondoskodó „jó állam” ideáljára épül. Az értékek, érvek közé beilleszkedik a válság kezelésének szükségessége, az elmúlt 20 év hibáival való szembenézés is, tehát egyszerre vannak jelen a pragmatikus és a paradigmátikus elemek a retorikában. Az utóbbi három évben végrehajtott reformok a kormányzás értékrendjét, kompetenciaviszonyait és térbeli szerkezetét egyaránt radikálisan átrendezték.” (PÁLNÉ K. I. 2014: 50)

„A jelenlegi kormányzati rendszer nem pusztán centralizált, hanem „térben vak” is, ... a hierarchikus államigazgatás dominanciájával elszakította magát a polgároktól, a közszolgáltatásokat uniformizált megahivatalokba szervezte. Ez a modell lehet, hogy költséghatékony, egységesebb szakmai színvonalat biztosít, de nyilvánvalóan rugalmatlan, nélkülözi a helyi tudást, információt, rontja a legitimitációt és az átláthatóságot és ezzel összességében a kormányzati teljesítményt is.” (PÁLNÉ K. I. 2014: 52)

A tanulmányban használt elméleti keret

A társadalmi igazságosság egy csoport (általában egy ország/nemzetállam) olyan ideálját jelenti, amelyben a javak elosztása a népesség többsége által vallott/elfogadott etikai alapelveinek megfelelően történik. Az alapelvek természetesen az idő előrehaladtával és a társadalommal együtt változnak. A társadalmi igazságosság fogalma a 19. század közepén alakult ki a különféle szociális kérdések felmerülése, valamint a társadalmi polarizáció erősödése kapcsán. Az 1990-es évektől a nyugat-európai politikában terjedt el az a nézet, hogy a társadalmi igazságosság minden demokratikus társadalom feltétele.

A Magyar Katolikus Lexikon szócikke úgy definiálja a társadalmi igazságosságot, mint „szociális igazságosság (lat. *iustitia socialis*): elsősorban a közhatalom birtokosainak erkölcsi erénye, mely készségessé tesz a közjó szolgálatára (lásd szociális erények). – A ~ teremti meg azokat a feltételeket, amelyek csoportoknak és személyeknek lehetővé teszik, hogy megszerezzék mindazt, amihez természetük és hivatásuk szerint joguk van. A ~ feltétele a személy méltóságának és a személyek közötti egyenlőség és különbözőség tiszteletben tartása.”

A területi kutatásokban a fogalom új értelmezése terjedt el:

„A „kritikai fordulatként” emlegetett fejlődés egyik első és legfontosabb munkája David Harvey: *Social Justice and the City* című műve (HARVEY, D. 1973) volt, amely a tér keletkezésének marxista megközelítésű magyarázatával tovább erősítette a földrajzi gondolkodás társadalomtudományi alapjait. Hasonló mérföldkőnek tekinthető Henri Lefebvre: *The Production of Space* című kötete (LEFEBVRE, H. 1991) is, amely – jórészt szintén marxista szemlélettel – értelmezi a geográfia által használt alapfogalmakat (pl. tér, társadalmi tér), illetve bemutatja a tér társadalmi termelésének és átalakulásának folyamatát.” (MÓRICZ Á. 2012:108)

„Az igazságosság és – azon belül – a társadalmi igazságosság fogalmát sokan és sokféleképp magyarázzák. Rendszerint úgy elemzik térbeli vetületét, mint a társadalmi igazságosság térbeliségét vagy az igazságtalanság urbanizációját. A kiegyensúlyozatlan társadalmi viszonyok és az – elsősorban városi – terek közötti szoros kapcsolatot legkonkrétabban a térbeli igazságosság (*spatial justice*) fogalma fejezi ki. Ezen új fogalom értelmezéséhez és az igazságossági viszonyok széles körű földrajzi elemzéséhez járult hozzá Edward W. Soja: *Seeking Spatial Justice* című műve (SOJA, E.W. 2010).” (MÓRICZ Á., 2012(2):108)

„A Soja által adaptált igazságkoncepció messze túlmegegy a jogi értelemben vett igazságfelfogáson. Kiindulópontjai a John Rawls-tól átvett méltányosság alapú igazságosság (Az igazságosság elveiben való előzetes megegyezés, ami így hipotetikusán független a társadalmi pozícióból fakadó egyéni érdekektől – RAWLS J., 1997), valamint az igazságos társadalom felvilágosult ismérvei, mint például szabadság, függetlenség, egyenlőség, demokrácia, civil jogok.” (MÓRICZ Á. 2012:110)

A magunk számára úgy értelmezzük területi igazságosság fogalmát, mint egy folyamatosan változó tartalmú/jelentésű viszonyrendszer, mely a (hazai) területi politika egyik kulcsfontosságú eleme. (A 2014–2020-as EU finanszírozási periódusban a 11 tematikus cél között jelentős szerepet kap az inkluzív társadalom felé való elmozdulás, ami térre lefordítva a területi igazságosság kívánalmának hangsúlyos megjelenését mutatja.) Megvalósítása az Alaptörvényben rögzített állampolgári egyenlőség és a bárminemű hátrányos megkülönböztetés tilalmából következik. Ugyanakkor a méltányosság és igazságosság elvét korlátozzák a hatékonyság, a finanszírozhatóság által állított korlátok. Az utolsó évtizedek technikai-technológiai áttörései (elsősorban az informatika, a mobilitás és elérhetőség /

hozzáférhetőség kapcsán) azonban folyamatosan újraértelmezik a területi igazságosságot, azon keresztül, hogy bővül azon ellátási formák és szolgáltatási területek köre, ahol a személyes (face-to-face) ügyintézés kényszerre kiváltható IT-alapú megoldásokkal.

Az elmúlt évtized terepi kutatásai ugyanakkor láthatóvá tették, hogy – különösen az elmaradott terekben – a helyi társadalom jelentős szegmensei számára az új technikai platformok által kínált előnyök nem jelentenek alternatívát, miközben az 1990-et követő évtizedben kiépült alapszolgáltatások erodálódtak. A folyamatot erősítették (gazdasági oldalról) a globális válság lokális hatásai, illetve (részben a válságra adott kormányzati válaszként) egy erős recentralizációs folyamat 2010 után, mely számos közszolgáltatást magasabb területi szintre központosított. A hatékony kormányzás jegyében született számos átalakítás úgy is értelmezhető, mint a rendszerváltás óta felgyorsult társadalmi folyamatokra (demográfiai válság, előregedés, migráció tartós területi sémája) és a gazdaság térszerkezetének átalakulására adott válasz.

A hazai kutatásban e témához (részben) kapcsolódva számos tanulmány és konferencia előadás készült az utóbbi bő egy évtizedben, ezek jelentős része a jól-lét (well-being) (pl. BARANYAI, N. et al. 2015; NAGY, G. – KOÓS, B. 2014; KOVÁCS, K. – TIMÁR, J. – VÁRADI, M.M. 2015; KOVÁCS, K. – KOÓS, B. 2018), az életminőség és depriváció (BOROS, L. – SÁGI, M. 2015; PAPP, S. – NAGY, GY. – BOROS, L. 2017; KOÓS, B. 2015a, 2015b; BOCK, B. – KOVÁCS, K. – SHUCKSMITH, M. 2015; BERNARD, J. et al. 2018), vagy a közszolgáltatások szervezése (pl. KOÓS, B. 2007; VÁRADI, M. M. 2008; KOVÁCS, K. – SOMLYÓDINÉ PFEIL E. 2008; KOÓS, B. – VIRÁG, T. 2010; KOVÁCS, K. 2010; KOÓS, B. 2013; NOGUERA, J. et al. 2017) témákat ölelte fel. Több kutatás feszegeti a környezeti igazságosság kérdését, de terepi kutatásaink e témával nem foglalkoztak, így erre e tanulmány keretei között nem térünk ki (NAGY, GY. – BÁN, A. 2012; NAGY, GY. – JÁMBOR, V. E. 2014; NAGY, GY. – BOROS, L. 2015; BEKE, SZ. et al. 2018). A szakirodalomban viszont csak elvétve jelennek meg olyan írások, ahol a köz- és piaci ellátások együttes deficitjét próbálják bemutatni, illetve számszerűsíteni a hiányokból fakadó hátrányokat (Koós B., 2018).

Módszertani háttér

A bevezetőben jeleztük, nem cél az ellátottság-ellátatlanság kérdését erős matematikai-statisztikai apparátus felhasználásával (újból) részletesen elemezni, ezt több szempontból, egyes ágazatok kapcsán számos szerző elvégezte az elmúlt három évtized térfolyamatait bemutatva.

Ezzel együtt, az egyes köz- és magánszolgáltatásokhoz kapcsolódva magunk is támaszkodunk a nyers, nyilvános adatbázisokban elérhető adatforrásokra, elsősorban azért, hogy az érintett települési kör nagyságrendjét, illetve ezekben a probléma súlyosságát érzékelteni tudjuk.

A felhasznált adatok többsége a KSH megyei és területi évkönyveiből, a szakstatisztikai kiadványokból, a Tájékoztatói Adatbázis területi adataiból, a Népszámlálási, valamint a TeIR települési adataiból került ki. Emellett használtunk ágazati adatforrásokat (pl. egészségügy), primer települési/területi adatokat tartalmazó elemzéseket, adatbázisokat valamint saját korábbi kutatások, projektek kapcsán készült egyedi háttérelmzések anyagait, interjúkból levonható következtetéseket.

Visszatekintés: a hatékonyság és méltányosság elvének ütközése

A magyar területi folyamatokban a rendszerváltást megelőző évtizedek egyértelműen a túlzott centralizációval voltak leírhatók. Egészen az 1980-as évek közepéig a területi

politikát az egyedi döntésekre épülő fejlesztések, a nagyméretű településeket preferáló szolgáltatási térszerkezet kiformalása jellemezte.

Az 1990-et követő évtized rövid, de erőteljes decentralizációt eredményezett, a kistépüléseken számos helyen visszaépült, vagy részlegesen regenerálódott az alapszintű szolgáltatások köre, és megjelentek piaci alapú ellátások (pl. kiskereskedelmi egységek). A folyamatot előbb lassította, majd megállította a helyi források szűkítése, melyet csak részben lehetett indokolni az évtized közepi adósságválsággal. Már az ezredfordulót megelőzően elindult egy tudatos recentralizációs politika, mely az alacsonyabb területi szintek felől a funkciók egy részét magasabb szint felé próbálta központosítani. Ebben változást a 2002-es kormányváltás sem eredményezett, bár ekkor anyagi ösztönzőkkel próbálták orientálni (főleg) a kistépüléseket a társulásban ellátott szolgáltatások körének bővítésére.

Látványos változás indult a konzervatív kormányzat időszakában. 2010-től egészen határozott ágazati reformok zajlottak/zajlanak a közszolgáltatások térszervezésében, melyek zöme egyértelműen a centralizáció felé mutat/mutatott. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy mind az Alaptörvény (korábban az Alkotmány), mind a területi politikát legmagasabb szinten szabályozó törvény egyértelműen fogalmaz az esélyegyenlőség ügyében (lásd a kiragadott szemelvényeket alább).

Különösen utóbbi tartalmaz direkt megfogalmazásokat a társadalmi esélyegyenlőség eltérő területi dimenziók mentén történő biztosítására (lényegében a területi esélyegyenlőség fogalmát használva), míg az állam feladatai között direkt módon jeleníti meg a közszolgáltatásokban meglévő területi különbségek mérséklését.

Eközben az alkotmányos alapelvek között a méltányosság csak az egyik, s vele szemben áll a (pénzügyi és szervezeti) hatékonyság, mely a közpénzekkel való felelős gazdálkodás követelménye miatt legalább olyan erős meghatározója a politikai döntéseknek, mint a méltányosságból levezethető területi esélyegyenlőség. A két alapelv ütközése eltérő területeken eltérő eredményekre vezetett 1996 óta, ezek közül mi elsősorban azokra a területekre koncentrálnunk, ahol a reformok eredménye a közszolgáltatások centralizáltabb területi szerkezete felé mutat.

Magyarország Alaptörvénye

XV. cikk (4) * Magyarország az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását külön intézkedésekkel segíti.

XXII. cikk (1) * Az állam jogi védelemben részesíti az otthonot. Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.

XXVI. cikk Az állam – a működésének hatékonysága, a közszolgáltatások színvonalának emelése, a közügyek jobb átláthatósága és az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében – törekszik az új műszaki megoldásoknak és a tudomány eredményeinek az alkalmazására.

1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről

A területfejlesztés és területrendezés célja és feladata

2. § A területfejlesztés és területrendezés célja:

- a) * az ország valamennyi térségében a területi kohézió erősítése...
- b) a főváros és a vidék, a városok és a községek, illetve a fejlett és az elmáradott térségek és települések közötti – az életkörülményekben, a gazdasági, a kulturális és az infrastrukturális feltételekben megnyilvánuló – jelentős

különbségek mérséklése és a további válságterületek kialakulásának megakadályozása, társadalmi esélyegyenlőség biztosítása érdekében; *

- c) az ország térszerkezete, településrendszere harmonikus fejlődésének elősegítése;*

3. § (1) A területfejlesztés és területrendezés feladata:

(2) A területfejlesztés feladata különösen:

- a) az ország különböző adottságú térségeiben a társadalom és a gazdaság megújulását elősegítő, a térségi erőforrásokat hasznosító fejlesztéspolitika kidolgozása, összehangolása és érvényesítése;

- b) az elmaradott térségek felzárkóztatásának és fejlődésének elősegítése;

(4) Az állam területfejlesztési feladata különösen:

- a) az elmaradott térségek felzárkóztatása,

- c) a közszolgáltatásokban meglévő területi különbségek mérséklése

Kutatási háttér és alapkérdés

Az eddig több mint 1800 település helyett a jövőben 700–800-zal kevesebb helyen tartanak fogadóórát a falugazdászok.

A Takarékszövetkezetek integrációja újabb lépéshez ért: a tavaly létrejött 12 regionális bankot egyetlen szervezetté vonják össze. Az eddig működtetett – nagyjából 2000 – fiók harmadát zárhatják be, zömmel a kistelepüléseken, ahol a nyitva tartás már eddig is veszteséges volt.

A 2018. december eleji állapothoz képest 2019 februárjára 30 háziorvosi és 8 fogorvosi praxis ürült meg, ezzel a tartósan betöltetlen praxisok száma 422-re, illetve 255-re emelkedett.

A növekvő munkaerőhiány eredményeként a kormányzat előzetes várakozásait meghaladóan csökkent országszerte a közmunkások száma. Ez számos kistelepülés esetében azt eredményezte, hogy az eddig közmunkára alapozott lokális cselekvések és szolgáltatások köre beszűkült, ugyanakkor azok piaci alapú folytatásának nincsenek meg a pénzügyi és jogi keretei.

A Varga Mihály és Palkovics László nevével fémjelzett versenyképességi program a szétaprózott iskolai felső tagozatok 2022-től induló összevonásával számol.

A fenti hírcsokor 2019. január–márciusból – bár eltérő területekről – érkezett, mégis ugyanannak a problémának eltérő dimenzióiról szól, amit röviden társadalmi/területi igazságosság címszóval foglalhatunk össze. A szerző célja nem az alapellátás hiányosságainak számszerűsítése (e témával Koós Bálint recens írása mélyebben foglalkozik – Koós B., 2018), sokkal inkább a folyamat tágabb kontextusba helyezését, illetve a területi polarizáció és a területi kohézió egymás ellen ható folyamatainak érzékeltetését tekintettük feladatunknak.

Miközben a hazai területi politika alapdokumentumaiban az esélyegyenlőség biztosítása, a területi hátrányok oldása, az alapellátásban meglévő egyenlőtlenségek felszámolása kiemelt helyet kap, a valós térfolyamatok számos dimenzióban ezzel ellentétes irányt mutatnak. (Természetesen számos dimenzióban a területi különbségek számottevő csökkenését lehet mérni, ezt nem kívánjuk elhallgatni, vagy negligálni.) Az általunk felhozott területek zöme a közszolgáltatásokhoz kapcsolódik, ahol a közpolitiká(k)nak számottevő befolyása van az ellátottság aktív alakítására, de (jelzésszerűen) hozunk példát a piaci alapú tevékenységek köréből is, alátámasztva azt az állítást, hogy a két szféra folyamatai egymást erősítve termelik újjá a területi esélyegyenlőtlenséget.

A fentiekből egyenesen következik a kérdés, hogy az állam mennyiben látta el a törvényi kötelezettségét, azaz, mennyiben volt képes az elmúlt bő két évtized során ...

- a) mérsékelni a közszolgáltatásokban meglévő területi különbségeket? illetve,
- b) mérsékelni az életkörülmények egyes elemeiben megnyilvánuló jelentős különbségeket?

Jelen tanulmány alapkérdése tehát: Miként vonható meg a térfolyamatok mérlege, elsősorban a területi igazságosság nézőpontjából?

A tanulmány alapproblémája mellett fel lehetett tenni további megválaszolandó kérdéseket:

1. Egy adott terület/szektor/szolgáltatás esetében megmutatókozó területi egyenlőtlenségek mennyiben eredményei/következményei valamely területi vagy ágazati politikának?
2. A helyben nem elérhető szolgáltatások esetében létezik-e lehetőség a helyi igények kielégítésére más (alternatív) módon?
3. Ha van más lehetőség, az a helyi társadalom mely rétegei számára jelent valós alternatívát?
4. A piacvezérelt térfolyamatok (negatív) hatásait lehet-e ellensúlyozni egy, a területi politika kohéziós feladatát (is) szem előtt tartó központilag irányított fejlesztéspolitikával?

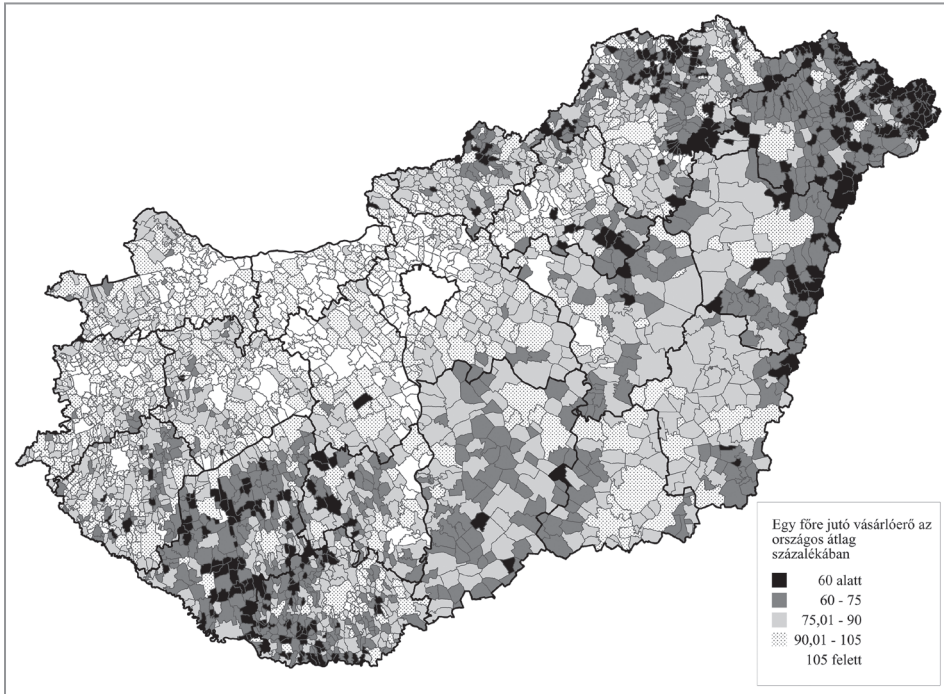
Kiket érinthet érzékenyen az állami és piaci szolgáltatások újraszervezése?

Az első kapaszkodót a kérdés megválaszolásához a „magyar körte”, azaz, a magyar társadalom hipotetikus szerkezetének áttekintése nyújthatja (Osztálylétszám, 2014). Az ún. „leszakadtak” (prekariátus?) 25%-ra becsült tömege olyan társadalmi csoportnak/osztálynak tekinthető, melynek életminőségére az alapvető állami szolgáltatások elérhetősége, vagy annak hiánya drasztikus hatással lehet.

A KSH szegénység kutatása szintén ad fogódzókát a lehatároláshoz: a jövedelmi szegénység, a súlyos anyagi depriváció, illetve a munkaszegénységgel érintett csoportok együttes nagyságrendje nagyjából egyezik az előző becslés leszakadóival, nagyságrendileg 2,5–2,7 milliós népesség érintett legalább egy problémával (KSH, 2016). Ezen belül kiemelt figyelmet érdemelnek a lakhatási szegénységgel érintett felnőttek, illetve gyermekkorúak (utóbbiak közül közel harmaduk lakik vizes, penészes lakásban, közel tízedük megfelelő világítás nélkül, 8,4% nélkülözi a WC-t, 6,7% a fürdőszobát). Az állami lakástámogatási rendszerben elosztott forrásoknak azonban csak mintegy 40%-a kerül a szegényekhez, nagyobb részét a középosztály fölözi le, több jogcímen. A szegénységkutatás egyik fontos eredménye, hogy a válság alatt jelentősen nőtt a munkaszegénységgel érintett keresők aránya – ez a közfoglalkoztatás tömegessé válása miatt vált ekkora problémává. A két folyamat közötti kapcsolatot valószínűsíti, hogy a legmagasabb járási arányok (akár 30–40% az összes aktív keresőből!) térben ott koncentrálódnak, ahol a közmunkában foglalkoztatottak aránya a legmagasabb.

A GfK Hungária lokális vásárlóerő értékei a járási/kistérségi, még erősebben a települési szinten bő évtizede (az első térségi szintet bemutató térképük 2006-ból datálódik) jelzik a szakadéknyi különbségeket kedvező és kedvezőtlen, fejlett és fejletlen terek között, valamint az időben-térben meglehetősen kevésbé változó térszerkezetet (PÉNZAS J. 2014; PÉNZES J. – HEGEDŰS L. 2016) (*I. ábra*). A LAU2 egységek (járások) szintjén erősödik fel igazán a kistépelülések és az alacsony vásárlóerő közötti szignifikáns összefüggés (GfK, 2016). A vásárlóerő függ az elérhető munkajövedelmektől, de magában foglalja a társadalmi

juttatásokat, a nyugdíjakat és az ehhez kötődő járandóságok szintjét is, ilyen módon pontosabb képet ad a jövedelmekről, mint az egy főre jutó SZJA-alap, vagy éppen az SZJA fajlagos értéke. 2015 óta a segélyek összege a helyi önkormányzat teherbíró képességének függvénye, ezért a segélyezetttek száma és aránya, valamint az egy főre jutó segély összege egyre tisztábban egy fordított aránnyal írható le.

1. ábra Egy főre jutó vásárlóerő az országos átlag százalékában települési szinten (2015)
 Figure 1 Purchasing power per capita in percent of national average by settlements (2015)

Forrás: GfK Hungária adatai alapján, rajzolta: DUDÁS G. / Source: GfK Hungary, designed by DUDÁS, G.

Összességében is elmondható, hogy a magyar kormány a válság alatt a szociális kiadások erőteljes visszafogásával szabadított fel átcsoportosítható jövedelmeket (2008 és 2013 között -12%), miközben – a csődbe jutott Görögország kivételével – minden más uniós tagállam az éleződő társadalmi feszültségek oldására növelte a szociális kiadásokat. A szociális kiadások és társadalmi juttatások az alsó öt decilisben a válság alatt alacsony szinten stagnáltak, a 6–8. decilisekben magas szintről mérsékelten csökkentek, míg a 9. decilisben magas szintről némileg emelkedtek, a 10. decilisben pedig átmeneti visszaesés után látványosan növekedésnek indultak. Ez a jelenség rávilágít, hogy a szociális segélyezésen kívüli egyéb társadalmi juttatásokkal a kormányzat célja nem a leginkább szegény sorsú társadalmi rétegek életkörülményeinek javítása, hanem sokkal inkább a felső- és felső-középosztály (azon belül a többgyermekes családok) helyzetbe hozása.

A jövedelmek megoszlása terén a legfontosabb vízválasztónak az éves szinten 1 millió Ft alatti jövedelemből élő családok magas, vagy éppen alacsony aránya tűnik. E mutató járási szinten nagyon pontosan térképezi az ország sikeres, a globális gazdaságba integrálódó, illetve a mérsékelten sikeres térségeit. Utóbbi terek jelentős részben egybeesnek a szegregáció, a szociális vándorlás célterületeivel, a látványosan és végletesen előregedő és/vagy

fogyó, valamint a polarizált lokális társadalommal jellemezhető vidéki problématerületekkel (Koós B. et al., 2006; Koós B., 2017).

Az elérhető jövedelmek eltérő fogyasztási mintákat is indukálnak. Az alsó decilis(ek) számottevően magasabb arányban fordítják jövedelmeiket élelmiszerre, illetve a háztartás működtetésére, mint a felső decilis. A kormányzati politika egyik erős üzenetét hordozó „rezsicsökkentés” viszont – úgy tűnik – éppen a legszegényebb háztartásokat éri el a legrosszabb hatékonysággal. Miközben a gázfűtés vagy a távhő ára látványosan csökkent, a szén, a tűzifa, a kocsz vagy a brikett ára gyorsan növekedett, így a háztartások számottevő hányadában a fűtési költségek reálértékben jelentősen növekedtek. A másik oldalon állnak pl. az egészségügyi kiadások, ahol a szegényebb településeken/térségekben a fajlagos költség számottevően az országos átlag alatt marad.

A kimutatott jövedelmek nagyságrendje számos családnál nem fedi le a kiadásokat, ezt a rést (véltetően) valamilyen nem adózott jövedelemből fedezik. A BKIK GVI (BUBLIK B.–TÓTH I. J. 2013) becslése az eltitkolt jövedelmek arányát járási szinten akár 30–40%-ra teszi, ez egyes települések esetében magasabb is lehet. Ez a jövedelemforrás általában a túléléshez elegendő a munkanélküli, inaktív, eltartott családok esetében. Az általuk elvégzett korrekció a jövedelmeken – és annak térképezése – ugyanakkor jelezte, hogy ez a háztartási szinten megjelenő többletjövedelem az országos jövedelmi térszerkezetet nem rajzolja át, csak némileg tompítja a meglévő különbségeket.

A lakhatási szegénységgel kapcsolatba hozható a komfort nélküli és szükséglakások aránya. Ez a legrosszabb minőségű lakásállománnyal rendelkező járáásokban a lakásállomány hetedét-negyedét teszi ki, s viszonylag jelentős átfedést mutat azon települések körével, ahol a lakásépítések legaktívabb korszaka az 1945-öt megelőző időszakra tehető. Itt a lakások abszolút vagy relatív többsége 70 évnél idősebb, és az akkori kor higiénés és komfortossági követelményeinek megfelelően épültek.

Területi deficitek a közszolgáltatásban

Közigazgatás – önkormányzatiság újraértelmezése

A közelmúlt centralizációs törekvéseinek – önkormányzati hatáskörök egy részének magasabb területi szintre delegálása, járási kormányhivatalok és kormányablakok felállítása – vannak történelmi előzményei. Távlabbi kitekintés nélkül is adódik az 1971-es OTK, mint összehasonlítási alap. Akkor az intézményi koncentrációs folyamatok (pl. közös tanácsok, iskola-összevonások, körzetesítések) a kistelepülések funkcionális kiüresedését erősítették, a helyi társadalom erőzőjét kiváltva.

Ennek – bizonyos értelemben – ellenhatásaként az 1990-ben felálló (széttagolt) önkormányzati rendszer nagyon széleskörű jogosítványokat telepített a települési szintre, s kezdetben jelentős működési és fejlesztési forrásokat is decentralizált hozzá. Az 1990-es és 2000-es években az anyagi mozgástér folyamatosan szűkült, sok település esetében illuzórikussá téve az önállóságot. Jelentős fejlesztési források csak ott képződtek, ahol a helyi adókból érdemi többletbevételt lehetett realizálni. A 2011–13. évi reformok a jogkörök egy részének magasabb szintre koncentrálása mellett jelentős forráselvonást is megvalósítottak, s szoros ellenőrzés alá vonta a helyi önkormányzatok gazdálkodását (MÁK), illetve megpróbálta megszüntetni az újbóli (elsősorban 2006–2010 között felgyorsuló) eladósodás lehetőségét. A reform részeként megvalósított adósság-átvállalás ugyanakkor „tiszta lapot” nyitott az önkormányzatok gazdálkodásában, számos esetben a működést akadályozó fizetési kényszerektől mentesítve a gazdálkodást.

Az önkormányzatok autonómiája akkor működik jól, ha képződnek helyi bevételek (ilyen volt korábban pl. a helyben hagyott SZJA-hányad). Látható, hogy számos kistéle-
pülésen nincsenek érdemi helyi bevételek, mert nincs olyan társadalmi csoport, vállalko-
zó réteg, mely adózóként szóba jöhetne. Az önkormányzatok jó felében egyáltalán nem
keletkeznek fejlesztési források (még a pályázati önrész erejéig sem), így érdemi fejlesz-
tésekre sem nyílik esély.

Közoktatás – centralizáció és KLIK-esedés

Az állam által fenntartott általános iskolai hálózat területileg egyre hiányosabb. Az
egyházaknak átadott intézmények száma nő, ami logikus lépés a helyi közösségek részé-
ről, hiszen azok fenntartására adott fejkvóta jelentősen magasabb az állami iskoláknál.
A kistélepuszteleken erősödik a szaktanár hiány (becslések szerint Somogy megye aprófal-
vas iskoláinak felét akár azonnal be lehetne zárni ilyen indoklással), a helyettesítések és
a tanári többletmunka-vállalás anyagi ellentételezése nem megoldott. Az egyházi iskolák
egy része szegregál, különösen, ahol a településen működik másik, államilag finanszíro-
zott intézmény (VELKEY G. 2017).

A középfokú oktatásban csökken a helyben, vagy térségben elérhető kínálat. 31 járásból
lényegében eltűnt az általános műveltséget nyújtó egyetlen gimnáziumi intézmény. Gondot
jelent, hogy magas a bejárók aránya, illetve nő(ne) a kollégisták aránya is, ha lennének
férőhelyek (ez részben kompenzálhatná a területi esélyegyenlőtlenséget). Az egyenlőtlen
esélyeket az iskolarendszer nem tudja kezelni, a magas HH-HHH-SNI arányokkal jelle-
mezhető járásokban a helyben elérhető középiskolai kínálat általában szegényes, onnan
tovább lépni a felsőoktatásba nagyon nehéz. Pedig Magyarországon a magasabb iskolai
végzettség jobb elhelyezkedési esélyeket és hosszabb távon magasabb fizetést garantál.
Az iskolák „államosítása” ugyanakkor nem hozta meg azokat a pozitív hatásokat (növekvő
esélyegyenlőség) melyek az átalakítás indokául szolgáltak.

Az állami politikák mind az általános iskolák, mind a középfokú oktatás területi szerkeze-
tére jelentős hatással voltak/vannak (lásd pl. a köznevelési és a szakképzési tv.-eket). A 2019
elején nyilvánosságra került oktatási reform-kezdemenyvezések sajátos módon nem a szak-
tárca felől érkeztek, hanem az MNB (330 pontos program), az ITM (Szakképzés 4.0), vala-
mint a Nemzeti Versenyképességi Tanács (Program a Versenyképesebb Magyarorszáért)
fejttette ki az ágazat jövőbeli működésével kapcsolatos ideáit. Területi szempontból ez
további centralizációt (felsőtagozatok) vetít előre.

Egészségügyi és szociális ellátás

Az önálló házi orvosi szolgálat a települések egy részében nem áll rendelkezésre, emel-
lett magas a betöltetlen praxisok száma (2019. februárban 534 gyermekorvosi, felnőtt
és vegyes házi orvosi körzet számított tartósan betöltetlennek), 45-tel több, mint egy évvel
korábban (489) és mintegy 90-nel magasabb a 2015-ös állapotnál (446). Összehasonlítás-
ként a válság előtt 162 (2008), a válság mélypontján 175 (2013) volt az ellátatlan körzetek
száma (www.neak.gov.hu oldal adatai alapján). A nagyjából 6400 területi ellátási köte-
lezettségű körzetnek ez már bő 8%-a. Az országban legalább 20 olyan települést talál-
hatunk, ahol 2005 (vagy még korábbi időpont) óta nem sikerült pótolni szakemberrel
a hiányt. Emellett, egy 2018. októberi felmérés szerint 900 praxist olyan orvosok töltenek
be, akiknek (még) hiányzik a szakvizsgájuk (14%), miközben a praktizáló körzeti orvosok
40%-a 60 évnél idősebb (Medical Online, 2019). Azt sem szabad elhallgatni, hogy csak
a 2018-as évben 100 felett volt a kormányzati támogatással betöltött – valamely okból

megürült – praxisok száma is. 2014–2017 között pályázati úton 177 háziorvosi és 70 fogorvosi praxist töltöttek be.

A helyzet látványos romlása időben egyértelműen a felfutó orvoselváncorláshoz köthető, éveken keresztül nagyjából annyi orvos távozott – elsősorban nyugat-európai kórházakba, klinikákba, amekkora a hazai orvosképzés teljes éves kibocsátása volt. (Az orvosok mellett tömegesen tekinthető az ápolók munkavállalási célú kiáramlása is, utóbbi a szakrendelők és kórházak szakdolgozói állományában okozott szűk keresztmetszeteket.)

Az orvos és ápolóhiány, illetve az előregedés nem kizárólag a háziorvosi szintet érinti, a szakrendelők és kórházak egy része is csökkentett kapacitásokkal tud csak működni. A TVK (teljesítmény-volumen korlát) miatt az állami rendszerből számos páciens mozog át a magánpraxisokba. Az éves becsült költség ebben a szegmensben már eléri az ezermilliárdos nagyságrendet. Ahol a családi kiadások szerkezetében az egészségügyi kiadások szintje eleve alacsony, ott a magánpraxis nem jelent valós alternatívát a háztartások számára.

Ebben az értelmezési keretben a magyar társadalom hármas osztátúnak értékelhető: I) akik hozzáférnek az állami ellátáshoz, de annak deficitje esetén van lehetőségük a magánellátás igénybevételére, II) akik döntően az állami ellátást érik el, annak minden előnyével és hátrányával, illetve III) akik egyre inkább az állami ellátásból is kizorulnak (leszámítva a sürgősségi ellátást).

A mentők kiérkezésének térképe alapján az ország területének legalább 40%-a lefedetlennek számít, oda még optimális esetben sem érkezik ki egy rohamkocsi az ágazati szabályozásban lefektetett idő alatt. Ám tudható, hogy pl. a fővárosi, vagy nagyvárosi látszólag teljes lefedettség a gyakorlatban aligha érvényesül, hiszen a számított és a valós kiérkezési sebesség között a különbség jelentős.

Postai szolgáltatás

A települések legalább harmadában nincs elérhető postai szolgáltatás. Ezek nagyobb részében a mobilposta elérhető a helyi népesség napközben otthon tartózkodó lakosai számára, de a napközben máshol tartózkodók számára ez nem alternatíva. Elvben az IT-hálózatok fejlesztése kínál(hat) helyettesítő lehetőséget, elsősorban a „klasszikus” postai szolgáltatások esetében (csékkbefizetés, levelek feladása stb.), de az IT-eszközöket aktívan használók köre éppen e településeken alacsony.

Az alap-infrastruktúrák kiépítettségének hiányosságai

Vonalas infrastruktúrák elérhetősége

E területen erős öröklött problémacsomagot kellett/kell megoldani. A hálózatok kiépítése zajlik, de még nem teljes! Az ide koncentrált források hatására pl. 1990–2016 között látványos volt közüzemi csatorna hálózatok terjeszkedése: 1990-ben a csatornázott lakások alig fele, 2011-ben már közel 80%-a a közüzemi hálózatra kapcsolódott, és nem házi derítőbe gyűjtötte a keletkezett szennyvizet.

Hatékonyasági szempontból gondot jelent a külterületek ellátása (csak szociális alapon lehetséges, piaci alapon soha nem megtérülő beruházás!), illetve a belterületi szegény háztartások bekötése (visszakötése) a hálózatokba, hiszen utóbbiakban erős a nem fizetés kockázata. Ennek kivédésére több szolgáltató alkalmazza a kártyás rendszert. A külterületeken azonban még a villamos hálózatok kiépítettsége sem teljes, a vezetékes vízzel való ellátottság már alig 30%-os, a burkolt utak hálózatához való kapcsolódás hasonlóan problémás (NAGY G. et al., 2016).

Egy kistelepülési felmérés szerint a segélyezett háztartások körében az apró- és törpefalvak 17%-ában, a kisfalvak 27%-ában, a középfalvak 26%-ában, a nagyfalvak 52%-ában a családok legalább tizedében nincs vezetékes víz a lakásokon belül. A villamos hálózati kapcsolatok esetében a gondozott családok viszonylag kisebb csoportja problémás az 5000 lakos alatti településeken, de a nagyfalvakban és kisvárosokban az érintett települések harmadában az érintett családok lakásainak 10–30%-ában nincs áramellátás (Kis T., 2013).

Mobilitási deficit, elérhetőség

Az EU által a területi politika egyik fókuszába állított elérhetőség (accessibility) hazai értelmezésében első közelítésben a megyeszékhelyek tömegközlekedési elérhetőségét érdemes vizsgálni. Bár a gyorsforgalmi úthálózatok fejlesztése, egyes vasútvonalak (szakaszok) rekonstrukciója, az alsóbbrendű útvonalak felújítási programja valamelyest javított a helyzeten, a megyei szintű intézmények elérhetősége továbbra is nehézkes legalább 400 település számára. Ezek egy része nemcsak, hogy időben távol van a legközelebbi nagyobb várostól (60 percnél), de közvetlen tömegközlekedési kapcsolat sincs a megyeszékhely irányába (Kiss J. P. – Szalkai G. 2018).

Jobb, de nem kielégítő a helyzet, ha a 20 ezer főnél népesebb városok elérhetőségét vizsgáljuk. Elsősorban az északkeleti-keleti határtérségben, kisebb településszámmal a délnyugati határ régióban jelennek meg 60 perc feletti elérési idők. Ha a határértéket 30 percre csökkentjük, az érintett települések az ország területének kb. 40%-át fedik le! Utóbbi kategóriában tömörülnek a zsáktelepülések (mintegy 460), melyek elérése elsősorban a téli hónapokban problémás.

Az elérhetőség elsősorban azért okoz gondot, mert az ingázás a 2011-es népszámlálás, illetve a 2016-os mikrocenzus adatai szerint a keresők kb. harmadát érinti. A munkavégzés helye 1,2–1,3 millió kereső számára nem a saját településén van (jelentős hányaduk számára változó településen), ahol hatványozottan fontos az elérhetőség biztosítása. A munkavállalók mellett a bejáró tanulók magas száma, illetve a hivatásforgalom is indokolja a mobilitás kiemelt vizsgálatát (Kiss J. P. – Szalkai G. 2018).

A közösségi közlekedés megléte, illetve a járatsűrűség fontos mutatója a bekapcsolt-ságnak. A már hivatkozott kistelepülési felmérés rávilágít a buszközlekedés alapvető fontosságára, hiszen a felmért települések kétharmada esetében nincs a település 2 km-es körzetében vasútállomás. Ha van is állomás, a járatok sűrűsége és az átszállási nehézségek miatt a munkába járás szempontjából a maradék települések 40%-a nem tartja hatékonynak a vasúti kapcsolatot. Ennek tükrében különösen fontos a napi autóbusz-járatszám és azok napon belüli megoszlása. Napi 5 járatnál kevesebbel kell beérnie minden hetedik vizsgált településnek. Napi 5–10 járat (ami a napi ingázás szempontjából a minimálisan szükséges járatszámnak tekinthető) további 37%-nak jelenti „a” tömegközlekedést (Kis T. 2013).

Elvben a fizikai mobilitást kiválthatja a gyors, magas üzembiztonságú internet hálózat megléte. Erre az EU 2020 programja ad pontos határidőt az egyes tagállamok számára: 2018 végéig a háztartások 100%-ában minimum 30 Mbps garantált letöltési sebesség, illetve a háztartások 50%-ában minimum 100 Mbps sebességű hálózatok üzembe helyezése a cél, míg 2020-ra minden háztartásba a gyorsabb hálózati sebességet kell eljuttatni. Jelen állás szerint a hazai előfizetők 68%-a kapcsolódik 30 Mbps, vagy gyorsabb hálózaton a nethez (2018. június), de ez még messze nem garantálja minden háztartás hozzáférését a fejlett információs technológiák nyújtotta előnyökhöz. Ugyanakkor az internet előfizetések fajlagos száma járási vagy települési szinten arra utal, hogy éppen a fejlesztésbe később bekapcsolódó településeken a legalacsonyabb a vezetékes előfizetők aktivitása, s itt nagy átlagban szerényebb a netet napi gyakorisággal, változatos céllal használók aránya is.

Munkaerőpiaci esélyteremtés

A 2010-et követő évek egyik leglátványosabb és számos vitát kiváltó eleme a közmunkaprogram felfuttatása volt. A 2011-es népszámlálás még csupán néhány tízezer fő közmunkást talált, a 2016-os mikrocenzus viszont már 195 ezret – utóbbi már valamivel kisebb szám, mint a program csúcsán mért 230 ezret meghaladó tömeg. A program területisége figyelemreméltó, hiszen ennek révén a korábban jelentős alulfoglalkoztatottsággal küzdő megyékben (településeken) hirtelen és látványosan sikerült a foglalkoztatási aktivitás emelése (CZIRFUSZ M. 2015).

A 2014-től induló gazdasági élénkülés és a külföldi munkavállalás növekedése (még a KSH becslése alapján is legalább 350 ezer, zömmel fiatal, átlagnál képzetesebb, döntően munkát vállaló csoportról van szó) előbb látványosan csökkentette a munkanélküliek arányát, majd 2016-tól folyamatosan növekvő mértékben – ágazattól és tértől függően – strukturális munkaerőhiányt eredményezett. Erre időben megkésett reakcióként elindult a közfoglalkoztatási program fokozatos kivezetése (a KSH adatai az utolsó hónapokban 130 ezer körüli érintetttről beszélnek, az önbevallás során 160 ezres közfoglalkoztatási adatokat lehetett regisztrálni), ami a munkaerőhiányt nem oldotta meg, sőt a bérfeszültséget sem csökkentette az ágazatok zömében.

A program felfutó és érett szakaszában az ország megyéinek többségében a havonta meghirdetett új álláshelyek legalább kétharmadát a közmunka keretében töltötték be, a megyék harmadában ez az arány felülmúlta a 80%-ot is! 2017-től a piaci szféra fokozatosan emelkedő arányait regisztrálhatjuk, mára a közmunka szerepe a munkapiac stabilizációjában 4-5 megyében maradt csupán kardinális (Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és időszakosan Hajdú-Bihar). Alacsonyabb területi szinten a kép mozaikosabb, a lokális gazdaság állapota nagyban befolyásolja a piaci szférában elérhető üres álláshelyek számát, a gazdaság szerkezete pedig a kínálat periodicitását (turisztikai főszezon vs. holtszezon) és ágazati megoszlását is.

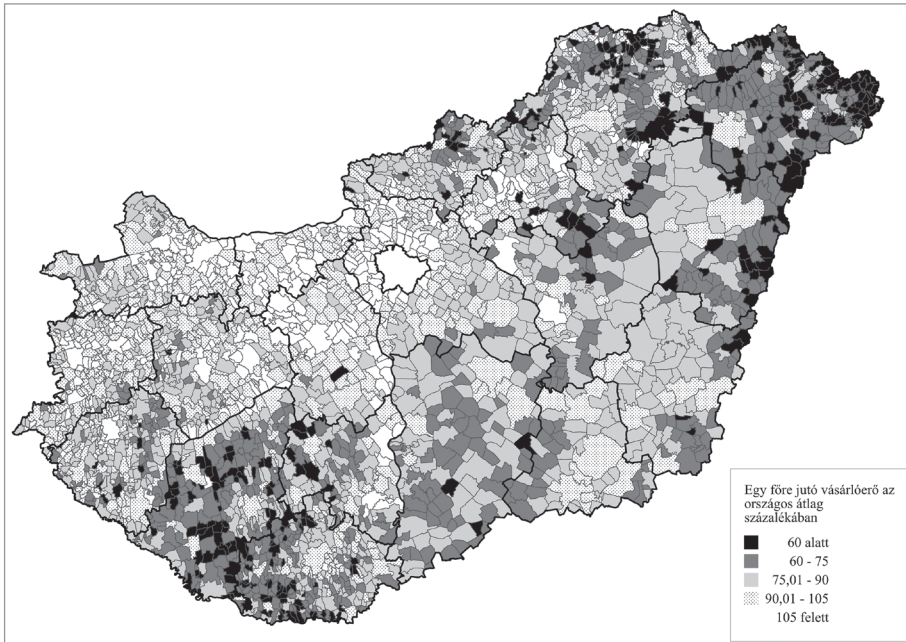
Egyes piaci szolgáltatások területi egyenlőtlenségei

Kiskereskedelem – ellátatlan és monopolisztikus piacok

Az ellátatlan települések száma emelkedik – ezek zömmel aprófalvak. Itt a mozgóboltos ellátás megoldást jelent a munkaidőben otthon tartózkodók számára, de vannak a szolgáltatásból kizáródó csoportok is (lásd a postai szolgáltatás példáját)!

Ennél súlyosabb probléma, hogy az 1000 (több megyében a 2000) lakos alatti településeken a kiskereskedelem kínálata rendkívüli módon leegyszerűsödött, egy-egy kereskedelmi területen monopol vagy oligopol piacok jöttek létre (2. ábra), ami a városinál lényegesen magasabb lokális árszínvonalat eredményezhet. A még működő boltok árukínálata is egyszerűsödik, utóbbi jelenséget még a kisvárosok nem városközponti elhelyezkedésű boltjaiban is megtapasztalhatjuk, miközben a kereskedelemben általánosan elterjedt innovációk (EPOS, kártyás fizetés stb.) nem elérhetők helyben. Visszalépés mutatkozik a szabadpolcos rendszerhez képest is, a kistelepüléseken újra uralkodóvá válik a személyes kiszolgálás (NAGY E. et al., 2016).

A kistelepüléseken a helyben termelt élelmiszerek lokális piacokon való értékesítése általában nem jellemző, az árualap nem kerül a helyi piacokra (ha egyáltalán létezik), jobb esetben a háztól történő árusítás segíti az ellátást (ellenőrizetlen jövedelem-áramlás).

2. ábra Kiskereskedelmi szempontból sérülékeny vagy ellátatlan települések, 2016

Forrás: KSH adatok alapján szerkesztette NAGY G., rajzolta DUDÁS G.

Figure 2 Vulnerable local markets or unprovided settlements in retail sector, 2016

Source: CSO Hungary, edited by NAGY, G., designed by DUDÁS, G.

A kisvárosi piacok nem a helyi, környékbeli termelők áruit forgalmazzák, inkább a tartós fogyasztási cikkek egy részében hoznak plusz kínálatot (ruha, cipő, bőrárúk, szerszámok stb.), vagy a jövedéki termékeknél olcsóbb, ám ellenőrizetlen forrásból származó árut (dohányáru, szeszes italok) kínálnak.

A magas árszint számos településen gazdasági szempontból racionálissá teszi a bevásárlási célú vagy kombinált célú mobilitást (TESCO-túrák), melynek célpontjai az országos láncok egységeit tömörítő közép- és nagyvárosok.

Pénzügyi szektor – centralizáció és hálózatrövidítés

A legfontosabb átalakulást a takarékszövetkezeti hálózat centralizációja jelenti. 165 pénzügyi szolgáltatóból több lépésben 12 regionális kisbankot hoztak létre az SZHISZ (Szövetkezeti Hitelintézetek Integrációs Szervezete) tagszervezetei. Ennek nem kívánt következménye a pár éve még létező helyi beágyazottság gyengülése, a lokális igényekre kifejlesztett pénzügyi termékek eltűnése (pl. speciális törlesztésű agrárhitelek). Előnye lehet a hálózati párhuzamosságok mérséklődése, ugyanakkor fennáll a veszélye, hogy az új regionális kisbankok városi túlsúlya tovább erősödik és csökken a „vidék bankja” szerep (GÁL Z.–BURGER CS. 2013).

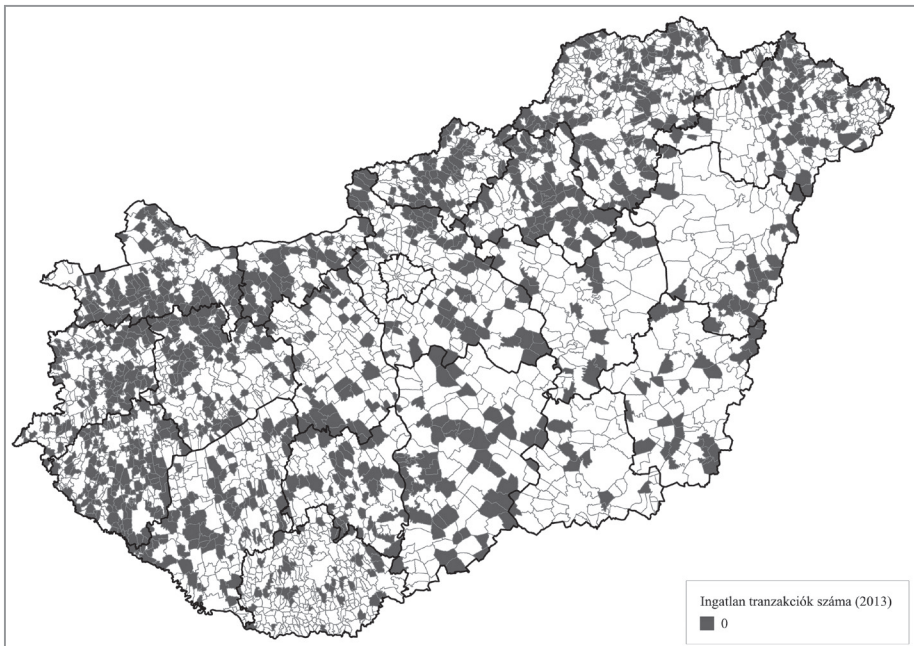
Az elmúlt évek takarékszövetkezeti csődjei rávilágítottak arra, hogy a vidéki lakosság – ahol a helyi „takszöv” az egyetlen pénzügyi szolgáltató – számára egy ilyen helyzet azt eredményezi, hogy 4-7 hónapig nem tud hozzáférni az ott vezetett (általában egyetlen) számlájához, nem tudja használni a megtakarításait, nem tudja fedezni a kiadásait. A hasonló helyzetek megoldására hatékony állami szabályozás nem készült.

A kereskedelmi banki szférában a hálózatok folyamatos racionalizálása zajlik. 2010 körül a lépéseket még lehetett a válság számlájára írni, a későbbi években pedig a kormányzati politika bankokat negatívan érintő lépéseivel indokolni. A trend azonban 2016-2018 folyamán is töretlen, miközben a kormányzati politika inkább támogatóvá vált a szektor felé, másrészt a szektor jövedelmezősége is látványosan emelkedik. A fiókhálózat csökkenése, valamint az e-ügyintézés felé történő határozott fordulat ismét a szegényebb, IT-analfabéta népesség számára jelent problémát.

A háttérben ugyanakkor zajlik egy területi forráskoncentrációs folyamat. Egyedi banki adatok alapján állíthatjuk, hogy a megyei szinten gyűjtött források hosszabb távon is folyamatosan áramlanak a főváros felé, és ott kerülnek kihelyezésre. Ez – miközben Budapesten támogatja a gazdaság és a lakosság beruházásait – egyértelműen fékezi a periférikus lokális szereplők kitérésési lehetőségeit.

Ingatlanszektor – marginális és periférikus piacok

A kutatások (NAGY G. 2017) alapján a hazai ingatlanpiac két – eltérő módon – hátrányos helyzetű szegmensét tudtuk elkülöníteni. *Marginálisnak* azokat a települési piacokat neveztük, ahol 2007 óta (az első településsoros adatok az adásvételekről ebből az évből állnak rendelkezésre) az évek zömében nem volt látható aktivitás (3. ábra). Ezek a települések a lakáspiaci szereplők számára érdektelenek, fejlesztési potenciállal nem rendelkeznek. Zömmel apró- és kistelepülésekről van szó, de egy adott évben (pl. 2013) akár a településhálózat bő fele is ide volt sorolható. Tartósan mintegy 6-700 települést tekinthetünk lakáspiaci szempontból marginálisnak.

3. ábra Marginális ingatlanpiacok a válság mélypontján (2013)

Forrás: KSH Ingatlanadattár alapján szerkesztette NAGY G., rajzolta: DUDÁS G.

Figure 3 Marginal housing markets in the deepest phase of economic crisis in Hungary (2013)

Source: CSO Hungary, edited by NAGY, G., designed by DUDÁS, G.

Periférikusnak az olyan települési piacokat neveztük, ahol a vizsgált periódusban ugyan volt érzékelhető adásvételi aktivitás, ám a tranzakciók nyomott áron történtek, ami a lokális ingatlankínálat alacsony minőségi paramétereire, a település rossz megítélésére utal. E piacon belül létezik egy szegmens, melyben tartós magas aktivitást láttunk (alacsony árak mellett), ami intenzív népességcsere enged következtetni. Az árak tartós alacsony szintje valószínűsíti, hogy nagyobb arányban alacsony státuszú népesség beköltözése történhet, ami hosszabb távon nem kedvező a helyi társadalom átalakulására. A Délnyugat-Dunántúlon, valamint Északkelet-Magyarország egyes térségeiben ilyen falvakat tömörszerűen is azonosítottunk, s ezek a korábban említett (KOÓS B. et al., 2006) gettósodó térségekben vagy azok közvetlen közelében helyezkednek el (NAGY G. 2017).

A periférikus piacok fejlesztői szemmel szintén nem perspektivikusak. E piacok a hazai településállomány bő felét lefedik, és nem kizárólag a községi jogállásukat, de számos – az utóbbi két-három évtized során várossá nyilvánított – mikrotérségi centrum is ide sorolható a lakáspiaci jellemzői alapján. A periférikus és marginális piacok térben összefogazódnak, s a megyehatárok mentén összefüggő zónákat alkotnak, melyeket lényegében nem érintett az elmúlt évek (2014-2018) lakáspiaci felfutása (PÓSFALAI ZS. – NAGY G. 2017).

A nem lakott lakások számának növekedése több forrásból táplálkozik. A fővárosban és kisebb léptékben a megyeszékhelyeken a bérlakásként történő hasznosítás (hosszútávú, ill. AirBnB) a meghatározó, míg a kisvárosokban, de különösen a falvakban a külföldre költözés, illetve az idősek kihalása miatti megürülés a domináns. Az elhagyott, pusztuló lakóingatlanok – mind a községek belterületén, mind a határukban – rontják a településképet, csökkentik a még lakott ingatlanok értékét. Az életveszélyes épületek kényszerbontása, a felszabadult porták pl. kertészeti célú hasznosítása tompíthatja a negatív folyamatok kedvezőtlen hatásait. Terepi felméréseink riasztó kiürülési folyamatokat jeleznek az egyes községek szintjén. Az *állam strukturális átalakulásaira adott intézményi és egyéni válaszok különböző földrajzi kontextusokban* (K109269) NKFIH által támogatott kutatás keretében 2018 nyarán végeztük el hallgatókkal egy agrár-karakterű középfalu (Békés megye, Mezőkovácsházi járás) lakásállományának felmérését. A felvett adatok alapján a telkek ötöd része üres, ha volt is rajta korábban ház/épület, annak legfeljebb a bontási maradványait lehet fellelni. A házzal rendelkező telkek harmada nem lakott, s csak töredékén áll olyan épület, ami kis felújítással beköltözhető volna. A ma lakott házak harmada rossz állapotú, vagy egyenesen romos, s ezek egy része köthető a településen élő roma családokhoz. Ami riasztó a folyamatban, hogy míg 15-20 éve a rossz állapotú lakások, üres telkek a falu peremén, a szegények által lakott utcákban koncentráálódtak, mára a község teljes területén tömeges a megjelenésük.

A lakáspiac állami politikái társadalmi értelemben szelektívek (családi adókedvezmény, CSOK, falusi CSOK, Családvédelmi Akcióterv), elsősorban a sokgyermekes, házas, megfelelő jövedelmi (vagyon) háttérrel rendelkező rétegek számára nyit lehetőségeket a lakáspiacra való belépésre vagy az előremozdulásra. A térbeli anomáliák kezelésére a Nemzeti Eszközkezelő tevékenységét hozhatjuk fel pozitív példának (2012-2018), ahol, bár a működés alapszabálya kifejezetten tiltotta a területi szemlélet érvényesítését az egyes kérelmek elbírálása kapcsán, a valós folyamatok mégis a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági állapotú megyék felülreprezentációjához vezettek.

Összefoglalás

A fenti példákkal azt próbáltuk illusztrálni, hogy a hazai szolgáltatási szféra folyamatos átalakulása sem a piaci, sem az állam által befolyásolt, ellenőrzött szektorokban nem a területi kiegyenlítődség, az esélyek kiegyenlítése irányába mozdult az elmúlt évtizedek során.

A piaci alapú fejlesztések és hálózatépítések, -racionalizálások esetében ez természetes folyamatnak értékelhető (KOÓS B., 2007), hiszen annak alapvető logikája a profitorientált működés. Látható, hogy e logika mentén a vásárlóerő (jövedelmek) és a településméret (piacnagyság) a két legfontosabb differenciáló elem, ami megosztja az ország térszerkezetét.

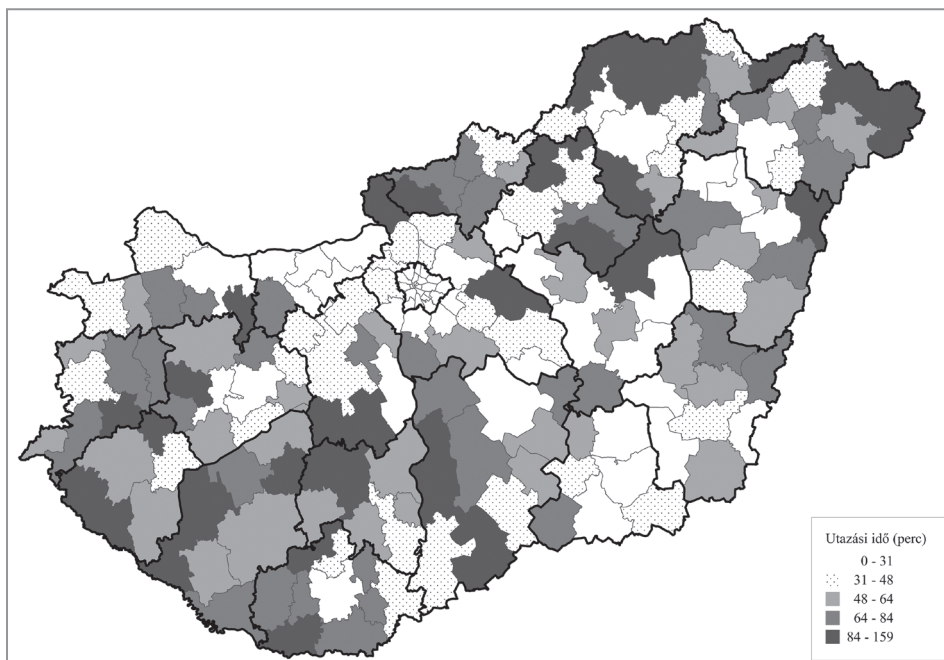
Az állam által működtetett vagy erős állami kontroll alatt működő szolgáltatások esetében – elvben – más logikának kellene rendező elvként működnie. Az esélyegyenlőség és a méltányosság alapelve azonban ez esetben ütközik a ráfordítható (működési) források korlátosságával. E két eltérő logika konfliktusa az ellátórendszerek kiépítésében szintén a területi centralizáció irányába hat, de ezt jelentősen módosíthatja a mindenkori kormányzat szerepfelfogása, értékrendje, valamint a redisztribúciós mechanizmuson keresztül központosítható és újraelosztható források nagyságrendje. A kormányzat az 1990-et követő évtizedek során decentralizációs és centralizációs szerepeket is felvett/betöltött, nem függetlenül a magyar gazdaság mindenkori állapotától. A 2010 utáni kormányzati politika világosan deklarálta az erős recentralizációs szándékot és az erős kontroll szerepet betöltő központi állam felfogást. Értékrendje – melyet a társadalompolitikáján keresztül lehet érzékelni – azonban nem a területi kiegyenlítés és a társadalmi esélyegyenlőség irányába hat, hanem a középszintű megerősítése, a leszakadt rétegek problémáinak lokális szintre visszaszorítása felé. Ez a kormányzati politika – számos gazdaságpolitikai lépéssel kiegészülve – egyértelműen belesimul az európai neoliberais politikák sorába (VARRÓ K., 2010; NAGY E., 2012; 2017).

A fenntartók szempontjából a közszolgáltatások fenntartása/fenntarthatósága egyre inkább finanszírozhatósági kérdéssé egyszerűsödik, ami természetes módon összefügg a települések lakosságszámával, valamint a demográfiai, aktivitási, jövedelmi stb. jellemzőkkel. Ezek felértékelődése egyértelműen kielezi a fogyasztó és a szolgáltató közötti – hagyományosan fennálló – konfliktust.

1990 óta az alapvető szolgáltatások elérhetősége alig javult, ami elsősorban a minden más szempontból is elmaradott kistéleplések lakói számára jelent halmozódó és tartós hátrányt (4. ábra). A periférikus helyzet – a hatalom geometriája szempontjából – és a térségi marginalizáció folyamata elsődlegesen a szelvény érdekvégyesítő képességgel bíró kistéleplési kört sújtja, de az ország belső perifériáin, a kedvezőtlen gazdasági és társadalmi folyamatokkal jellemezhető terekben e folyamatok szintén tetten érhetőek. A településméret, a településszerkezet, valamint az elérhetőség alapvető feltétele a kedvezőbb ellátottságnak.

Az látható, hogy a területi különbségeket elsősorban a településszerkezet sajátosságaival lehet magyarázni, ez nemcsak a közszolgáltatások, de a piaci alapú alapellátási dimenziók esetében is szoros együttmozgást mutat. A különböző szolgáltatási területek esetében eltérő a kritikus településméret, ami alatt a hozzáférhetőség esélye romlik. Azt is figyelembe kell venni, hogy – elsősorban a közszolgáltatások területén – az alternatív fenntartású intézmények jelentősen javíthatják a hozzáférést (egyházak, alapítványok, civil szervezetek). A területi fejlettségi mutatók és az ellátottság ugyanakkor nem korrelálnak. A földrajzi fekvés – elsődlegesen egy közép-, vagy nagyváros közelsége – viszont jelentősen javítja, vagy – az azoktól való elzártság, periférikus helyzet – rontja az ellátottsági szintet.

A magasabb szintű szolgáltatások térségi csomósodása egyértelműen erősíti – a vidéki terekben – a centrum-periféria viszonyrendszert. Az új közigazgatási struktúra felállása 2010 után látványosan differenciál a hasonló méretű, de eltérő jogállású kisvárosi centrumok között. A nem járasszékhely városok településhatáron túlnyúló térszervező szerepkörök általában gyengülnek, – kivételt csak az erős lokális gazdasági bázissal rendelkező kisvárosi csoport jelent – miközben a járásközponti szerepet betöltő városok a kormányhivatalok megjelenése és működése következtében általában erősödő településközi kapcsolatokkal jellemezhetőek.

4. ábra Alapvető szolgáltatások átlagos elérhetőségének alakulása járásokonként, perc (2016)

Figure 4 Median accessibility of basic services by LAU 1 units in minutes (2016)

Forrás: KOÓS BALINT szerkesztése, 2016. évi TeIR adatokból / Source: TeIR database 2016, edited by Koós, B.

A fenti folyamatok különösen annak tükrében riasztóak, hogy a 2012 óta eltelt években kormányzati szinten már a harmadik nagyléptékű vidékfejlesztési programot (Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020; Vidékfejlesztési Program, 2014–2020; Magyar Falvak Program 2018-tól) fogalmazzák meg és próbálják gyakorlatba átültetni a fejlesztési prioritásokat és programokat. A megvalósítás eredményei azonban szerények, a médiában és a vidék-kutatásban emlegetett pozitív példák kevéssé az állami politika hatására, sokkal inkább a belső, még meglévő erőforrások mobilizálása és ezzel párhuzamosan a külső profesz-szionális segítők szervezetek egymásra találása révén értek el számottevő eredményeket.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány „Az állam strukturális átalakulásaira adott intézményi és egyéni vála-szok különböző földrajzi kontextusokban” című K 109269 témaszámú Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) kutatás keretében készült. Köszönjük Ványai Zoltán és Lukács Zoltán SZTE terület- és településfejlesztő geográfus BSc hallgatónak a terepi felmérésben és a vizualizációban nyújtott segítséget.

NAGY GÁBOR
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Békéscsaba
nagyg@rkk.hu

- „Helyi közszolgáltatások versenyképességet szolgáló modernizálása” ÁROP-1.1.22, kutatás, MTA KRTK RKI, Projektvezető: Pálné Kovács Ilona – Projekt partnerek: AAM Vezetői Informatikai Tanácsadó Zrt., HumanSwot Tanácsadó Kft. + 13 egyéni külső szakértő.
- A háztartások életszínvonala.* 2015. KSH, 2016. november, 46 p.
- A vásárlóerő területi különbségei Magyarországon.* – Sajtóközlemény, 2016. november 9. GfK Piackutató Kft. – (Tisza Andrea) 5 p.
- BARANYAI N.–BERKI M.–HALÁSZ L.–KOÓS B.–SCHUCHMANN J. 2015: A nagyváros-térségi „társadalmi jólét” (?) és a vidéki „jól-lét deficit” (?) – In: SZIRMAI V. (szerk.): A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jólét felé. – Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, pp. 375–397.
- BEKE SZ.–UZZOLI A.–BÁN A.–PÁL V.–VITRAI J. 2018: Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés területi egyenlőtlenségei – Békés megyei esettanulmány tapasztalatai. – In: FAZEKAS I.–KISS E.–LÁZÁR, I. (szerk.): Földrajzi tanulmányok. – MTA DAB Földtudományi Szakbizottság, Debrecen, pp. 207–209.
- BERNARD J.–SIMON M.–TAGAI G.–KOÓS B. 2018: Two faces of peripherality: Labour markets, poverty and population dynamics in Hungary and Czechia. – *Regional Statistics* 8. 2. (Megjelenés előtt, 22. p.)
- BOCK, B.–KOVÁCS, K.–SHUCKSMITH, M. 2015: Changing social characteristics, patterns of inequality and exclusion. – In: COPUS, A.K.–DE LIMA, PH. (szerk.): Territorial cohesion in rural Europe: the relational turn in rural development. – Routledge, New York, London, pp. 193–211.
- BOROS L.–SÁGI M. 2015: Az életminőség területi különbségeinek néhány mérési lehetősége. – In: RAKONCZAI, J.–BLANKA, V.–LADÁNYI, ZS. (szerk.) Tovább egy zöldebb úton: A Szegei Tudományegyetem Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport részvétele a ZENFE programban (2013–2015). – SZTE TTK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, Szeged, pp. 135–141.
- BUBLIK B.–TÓTH I. J. 2013: Rejtett lakossági jövedelmek kistérségi szintű elemzése. – MKIK GVI, Kutatási Füzetek, 2013/2. Budapest, 2013. április, 36 p.
- CZIRFUSZ M. 2015: A közfoglalkoztatás térbeli egyenlőtlenségei. – In: FAZEKAS K.–VARGA J. (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör. – MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, pp. 126–138.
- GÁL Z.–BURGER CS. 2013: A vidék bankjai?: A magyar takarékszövetkezeti szektor hitelezési aktivitása. *Közigazdasági Szemle* 60. 4. pp. 373–401.
- HARVEY, D. 1973: *Social Justice and the City.* – Edward Arnold, London.
- KIS T. (szerk.) 2013: A leghátrányosabb helyzetű településeken mélyszegénységben élők problémái. Beszámoló a TÁMOP-5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja” című projekt keretében megvalósult „Mélyszegénységben élők célzott segítségére irányuló kutatás” eredményeiről. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, TÁMOP-5.4.1-12/1-2012-0001 számú kiemelt projekt Szociális Szolgáltatások Modernizációja, Módszertani kiadványok, 54 p.
- KISS J. P.–SZALKAI G. 2018: Az ingázás mobilitási jellemzői a legutóbbi népszámlálási adatok alapján. – *Területi Statisztika* 58. 2. pp. 177–199.
- KOÓS B. 2007: Köz- és magán szolgáltatások elérhetősége a rurális Magyarországon. – In: KOVÁCS, T. (szerk.): Vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után, VII. Falukonferencia. – MTA RKK, Pécs, pp. 201–208.
- KOÓS B.–RÁCZ K.–NEUMARK T. 2006: Hátrányos helyzetű térségek társadalmi-gazdasági viszonyai. – *Tér és Társadalom* 20. 2. pp. 115–141.
- KOÓS B. 2007: Köz- és magán szolgáltatások elérhetősége a rurális Magyarországon. – In: KOVÁCS, T. (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után: VII. Falukonferencia. – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 201–207.
- KOÓS B. 2013: A közszolgáltatás-szervezés és költséghatékonysági kényszer a kistelepülések körében. – In: KOVÁCS, K.–VÁRADI, M.M. (szerk.): Hátrányban vidéken. – Argumentum Kiadó, Budapest, pp. 248–271.
- KOÓS B. 2015: A deprivációs folyamatok területi képe Magyarországon. – In: CZIRFUSZ, M.–HOYK, E.–SUVÁK, A. (szerk.): Klímaváltozás – társadalom – gazdaság: Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon. – Publiikon Kiadó, Pécs, pp. 179–191.
- KOÓS B. 2015: A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. – *Tér és Társadalom* 29. 1. pp. 53–68.
- KOÓS B.–VIRÁG T. 2010: Fel is út, le is út: közsegeink sorsa a rendszerváltás után. – In: BARTA, GY.–BELUSZKY, P.–FÖLDI, ZS.–KOVÁCS, K. (szerk.) A területi kutatások csomópontjai. – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 32–54.
- KOVÁCS K. 2010: Social and administrative crises interlocking: the misery of rural peripheries in Hungary. – *Eastern European Countryside* 16. pp. 89–113.
- KOVÁCS K. (szerk.) (2016): Földből élők: Polarizáció a magyar vidéken. – Argumentum Kiadó, Budapest, 532 p.
- KOVÁCS K.–KOÓS B. 2018: A település-állomány jóléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990–2016. – *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek* 15. 3. pp. 13–30.

- KOVÁCS K.–SOMLYÓDINÉ PFEIL E. (szerk.) 2008: Függőben: Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában. – Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ, ROP 3.1.1 Programigazgatóság, Budapest.
- KOVÁCS K.–TIMÁR J.–VÁRADI M.M. 2015: Well-being deficits in disadvantaged regions. – In: SZIRMAI V. (szerk.): From Spatial Inequalities to Social Well-being. – Kodolányi János University of Applied Sciences, Székesfehérvár, pp. 129–144.
- LEFEBVRE, H. 1991: The Production of Space. – Wiley–Blackwell, Oxford.
- MASSEY, D. B. 1984: Spatial divisions of labour: Social structures and the geography of production. – Methuen, New York.
- Medical Online 2019: Kellenek-e egyáltalán házi gyermekorvosok? (2019.03.08.)
- MÓRICZ Á. 2012: A térbeli igazságosság nyomában. – Tér és Társadalom 26. 2. pp. 108–114.
- NAGY E.–NAGY G.–DUDÁS G. (2016): The uneven transformation of consumption spaces and the rise of new marginalities in Hungary. – Regional Statistics 6. 2. pp. 149–172.
- NAGY E. 2012: Verseny vagy kiegyenlítés? Az európai várospolitika neoliberalis fordulata és a helyi tervezési-fejlesztési gyakorlatok „projektesítése”. – In: PÁL V. (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései. Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából. – SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 54–67.
- NAGY E. 2017: Az állam változó szerepe – gazdaságföldrajzi értelmezések. – Földrajzi Közlemények 141. 3. pp. 226–234.
- NAGY G. 2017: Az állami beavatkozások lakáspiaci és területi hatásai a lakásszektorban. – Földrajzi Közlemények 141. 3. pp. 235–245.
- NAGY G.–DUDÁS G.–BODNÁR G. 2016: „Mefogyva bár...” Egy tanyafelmérés tanulságai Békés megyében. – Tér és Társadalom 30. 1. pp. 93–111.
- NAGY, G.–KOÓS, B. 2014: First results in modelling objective well-being in Hungary at lower territorial level. – Regional Statistics 4. 2. pp. 71–86.
- NAGY GY.–BOROS L. 2015: A környezeti igazságtalanságok feltárásának térinformatikai módszerei. – In: BODA J. (szerk.): Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában. Térinformatikai Konferencia és Szakkiallítás VI. – Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 293–306.
- NAGY GY.–BÁN A. 2012: A környezeti igazságtalanság egészségügyi kockázatai Boldván, különös tekintettel az allergiás légúti megbetegedésekre. – In: BERGHAEUER, S.–DNISTRANS'KIJ, M.–FODOR, GY.–GÖNCZY, S.–IZSÁK, T.–MOLNÁR, J.–MOLNÁR, D. I. (szerk.): Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. Nemzetközi földrajzi konferencia, Beregszász, 2012. március 29-30. 1-2. kötet. – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, PoliPrint Kiadó, Beregszász, pp. 332–339.
- NAGY GY.–JÁMBOR V. E. 2014: A környezeti igazságosság vizsgálata a vörösiszap-katasztrófa példáján. – In: CSISZÁR I.–KÖMÍVES P.M. (szerk.): Tavasz Szél. III. kötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Debrecen, pp. 141–152.
- NOGUERA, J.–ORTEGA-REIG, M.–del, ALCÁZAR H.–COPUS, A.–BERLINGA, A.–LINDBERG, G.–MOODIEAS, J.–MANTINO, F.–FORCINA, B.–WECK, S. et al. 2017: PROFECY – Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest (Draft Final Report) Luxembourg, Luxembourg: (ESPON) 67 p.
- Osztálylétszám 2014 – A magyar társadalom szerkezete. – GfK Piackutató Intézet – MTA Társadalomtudomány Kutatóközpont. (Rövid rezümé: GfK Piaci Trend Hírlévlé 2014/2. – 2014.08.06.)
- PÁLNÉ KOVÁCS I. 2014: Jó kormányzás és decentralizáció. (elhangzott: 2013. október 15-én) Székfoglalók az Akadémián. (Sorozatszerk.: BERTÓK K.) 60. p.
- PAPP S.–NAGY GY.–BOROS L. 2017: A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei. – Területi Statisztika 57. 6. pp. 639–664.
- PÉNZES J. 2014: Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek. – Didakt Kiadó, Debrecen, 139 p.
- PÉNZES J.–HEGEDŰS L. 2016: A területfejlesztés kedvezményezett településeinek vizsgálata térinformatikai eszközökkel. – In: BALÁZS, B. (szerk.) Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában VII. – Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 381–386.
- PÓSFAL ZS.–NAGY G. 2017: Crisis and the reproduction of core-periphery relations on the Hungarian housing market. – European Spatial Research and Policy 24. 2. pp. 17–38.
- RAWLS J. 1997: Az igazságosság elmélete. – Osiris, Budapest.
- SOJA, E. W. 1997: Seeking spatial justice. – University of Minnesota Press, Minneapolis, USA, 256. p.
- UNDP (ENSZ Fejlesztési Programja) 1997: A jó kormányzás és a fenntartható emberi fejlődésről szóló elvi állásfoglalása. <http://mirror.undp.org/magnet/policy/chapter1.htm>
- VÁRADI M.M. (szerk.) (2008): Kistelepülések lépéskényszerben. – Új Mandátum Kiadó (ÚMK), Budapest, 661 p.
- VARRÓ K. 2010: Re-Politicising the Analysis of “New State Spaces” in Hungary and Beyond: Towards an Effective Engagement with “Actually Existing Neoliberalism”. – Antipode 42. 5. pp. 1253–1278.
- VELKEY G. 2017: Központi állam és önkormányzatok. – In: FERGE ZS. (szerk.): Magyar társadalom- és szociálpolitika (1990–2015). – Osiris Kiadó, Budapest, pp. 125–160. (A mai Magyarország).